

John Locke

Een Brief over tolerantie

**Vertaling, inleiding en essay
Inigo Bocken**

 DAMON

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
Historische achtergrond van de eerste <i>Brief over tolerantie</i>	9
De Engelse tolerantietwisten	10
De rol van Shaftesbury	11
John Locke en Nederland	13
De latere <i>Brieven over tolerantie</i>	17
Inhoud van de <i>Brief over tolerantie</i>	19
De Engelse vertaling door William Popple	22
John Locke - Een <i>Brief over tolerantie</i>	25
Inleiding: tolerantie als kenmerk van de ware kerk	25
1. De taken van de staat en die van de kerk	29
1.1 De taken van de staat	29
1.2 De taken van de kerk	34
2. De plichten van de tolerantie	38
3. De rechten van de kerk	54
3.1 Vrijheid van eredienst	54
3.2 Geloofsvrijheid	66
3.2.1 De speculatieve opvattingen	66
3.2.2 De praktische opvattingen	68
4. De gevaren van de religie	76
5. Besluit	80
6. Toevoeging: ketterij, schisma en afscheiding	85

Essay: Tolerantie en de religieuze oorsprong van de liberale samenleving	91
1. Het religieuze karakter van de <i>Brief over tolerantie</i>	91
2.1 Het innerlijk geloof en de uitwendigheid van de politiek	95
2.2 Historische excursie: tolerantie als theologisch probleem	98
2.3 Tolerantie als grens van innerlijkheid en uitwendigheid	102
3.1 Noodzakelijke en indifferente aangelegenheden	104
3.2 Het problematisch onderscheid van noodzakelijke en indifferente aangelegenheden	106
3.3 De wederzijdse begrenzing van het heilsperspectief en het politieke	108
4. Tolerantie en rationaliteit - de rol van het natuurrecht	110
5. De grenzen van de tolerantie: katholieken en atheïsten	114
6. Besluitende opmerkingen	118
Beknopte bibliografie	125

Voorwoord

Het ligt voor de hand om in het jaar waarin de 300ste sterfdag van de grote filosoof John Locke herdacht wordt, een vertaling te publiceren van één van zijn meest geciteerde en wellicht minst gelezen werken. En eveneens ligt het voor de hand om, voor het eerst sinds de 17de eeuw, juist een Nederlandse vertaling van deze uitdagende tekst het levenslicht te laten zien. Uiteindelijk was het Nederland dat Locke onderdak bood nadat hij Engeland onder druk van de politieke omstandigheden had moeten verlaten en was het ook een Nederlander, de arminiaanse theoloog Philip van Limborch, die als eerste adressaat van deze brief gold. De *Brief over tolerantie* kan in dit opzicht ook gelezen worden als een spiegel waarin de Nederlandse samenleving kritisch over haar eigen claim op tolerantie kan nadenken. Want met deze brief wilde Locke ontegensprekelijk zijn sympathie tot uitdrukking brengen voor de Arminianen die in deze tijd in Nederland aan tragische vervolgingen onderworpen waren. Hoewel Locke zelf geen Arminiaan was, lijkt zijn tolerantie-concept doordrongen te zijn van de theologische voorstellingen die leefden in deze Nederlandse religieuze stroming. Dat deze grondtekst van de moderne scheiding van kerk en staat aldus gedragen en gefundeerd wordt door een eminent theologische gedachte behoort tot de uitdagende paradoxen die de argumentatie van de brief kenmerken.

De historicus Jonathan Israel ziet in deze religieuze lading een reden om aan Lockes tolerantieconcept het predikaat “modern” te ontzeggen. Het is echter maar de vraag of dit terecht gebeurt. Juist in een tijd waarin de liberale samenleving opnieuw worstelt met het verschijnsel “religie”, loont het de moeite om

terug te keren naar de allereerste oorsprong van het liberale denken dat in vele opzichten een antwoord probeerde te bieden op de eindeloze confessionele burgeroorlogen. Zeker dient een groot deel van de argumentatie die we in deze tekst terugvinden begrepen te worden in het licht van concrete historische problemen die vandaag de dag hun relevantie verloren lijken te hebben. Maar het is zeker niet uit te sluiten dat het fundamentele concept dat ten grondslag ligt van dit geschrift, een nieuw perspectief kan bieden op de dilemma's waarmee de liberale samenleving vandaag de dag geconfronteerd wordt, met name wanneer het thema van de religie om de hoek komt kijken.

In geen ander geschrift uit de vroegmoderne tijd wordt de scheiding van kerk en staat - van "heil" en "politiek" - zo helder en overtuigend beargumenteerd als in deze brief. En als geen ander geschrift uit de politiek-liberale traditie maakt de *Brief over tolerantie* duidelijk dat de moderne "godsdienstvrijheid" niet alleen de staat bevrijdt van de godsdienst, maar ook omgekeerd, de godsdienst ontlast van de politieke verantwoordelijkheden. In dit opzicht is deze brief over de tolerantie een omstreden geschrift dat een aanleiding kan bieden voor een hernieuwde reflectie over de plaats van religie in een moderne samenleving.

Omdat John Locke geen Nederlands kende en Philip van Limborch geen Engels, werd de brief in het Latijn geschreven. Toch is het vooral de Engelse vertaling door William Popple geweest die de brief een grote verspreiding bezorgde. Omdat Locke deze vertaling nooit geautoriseerd heeft, werd voor de hier gepubliceerde vertaling teruggегrepen op de oorspronkelijke Latijnse tekst, met name zoals die kritisch uitgegeven werd door Raymond Klibansky (Oxford 1968).

Bij de publicatie van dit boek past tenslotte nog een bijzonder woord van dank aan dr. Ben Schomakers voor zijn inspirerende en constructieve commentaar evenals aan alle collega's en vrienden met wie ik over deze tekst van gedachten kon wisselen.

Kranenburg, januari 2004.

Inleiding

Historische achtergrond van de eerste *Brief over tolerantie*

De hier vertaalde tekst is de eerste van de in totaal vier brieven die John Locke over het thema heeft geschreven. Locke schreef de brief in november-december 1685 tijdens zijn ballingschap in Amsterdam waar hij zich schuil hield onder de naam Dr. Van der Linden. De brief werd anoniem gepubliceerd in Gouda, omstreeks mei 1689, toen Locke in het gevolg van Willem van Oranje naar Engeland was teruggekeerd. De brief werd in het Latijn geschreven, maar nog in hetzelfde jaar verscheen een Engelse vertaling door William Popple, een vertaling die door Locke zelf nooit uitdrukkelijk geautoriseerd werd.¹ Op de titelpagina vinden we op de plaats van afzender en adressant de enigszins mysterieuze initialen: “Ad Clarissimum Virum T.A.R.P.T.O.L.A. Scripta a P.A.P.O.I.L.L.A.” Pas in een nawoord bij zijn testament (1704) geeft Locke toe de auteur van deze brief te zijn en onderzoek heeft uitgewezen dat de brief waarschijnlijk gericht is aan de theoloog Philip van Limborch uit Amsterdam. Deze Philip van Limborch had Locke gevraagd om zijn ideeën over tolerantie explicieter te beargumenteren dan in zijn *Essay concerning Toleration* uit 1667. Van Limborch zelf geeft de verklaring voor de initialen: “Theologiae Apud Remonstrantes Professorem, Tyrannidis Osorem Libertatis Amantem” (“aan de hooggeëerde heer professor in de theolo-

1 Locke spreekt over William Popple, de vertaler als “some Englishman” die “without my privity” de tekst vertaald heeft. Zie in dit verband de commentaar van J.W. Gough bij de Latijnse editie door Klibansky, *Epistola de tolerantia*, Oxford 1968.

John Locke

Een Brief over tolerantie

[Inleiding: tolerantie als kenmerk van de ware kerk]

Geachte heer,

Op uw vraag naar mijn mening over de onderlinge tolerantie tussen de christenen zou ik in het kort het volgende willen antwoorden: zij is de voornaamste maatstaf voor de ware kerk. Sommigen pralen met de ouderdom van heilige plaatsen en namen of met hun schitterende eredienst, anderen dan weer met de hervorming van hun leer maar allemaal samen beroepen ze zich op de orthodoxie van hun geloof (want iedereen is orthodox in zijn eigen ogen). Maar al die dingen zijn eerder uitdrukking van het menselijke streven naar macht en invloed dan van de kerk van Christus. Wie ze in bezit heeft maar aan wie het verder ontbreekt aan liefde, zachtmoedigheid en welwillendheid tegenover de mensen, ook wanneer deze zelf niet het christelijke geloof belijden, die is zelf helemaal nog geen christen. “De koningen van de volkeren oefenen hun heerschappij over hen uit, maar zo moet gij niet zijn” (Lc. 22, 25), zo zegt onze Verlosser tegen zijn leerlingen.

Een heel andere zaak is die van de ware religie die niet ontstaan is met het oog op uitwendig vertoon, noch op kerkelijke heerschappij of voor geweld, maar voor de inrichting van een leven in deugd en vroomheid. Wie voor de kerk van Christus wil vechten, moet eerst de oorlog verklaren aan zijn eigen gebreken, zijn eigen hoogmoed en begeerte. Het is ijdel om zichzelf christen te noemen zonder de praktijk van een geheiligd leven, de zuiverheid van de deugd, de goedheid van de ziel of de zachtmoedigheid. “Gij die tot inkeer gekomen zijt, versterkt ook uw